

СПІВВІДНОШЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ, ЕМПАТІЇ ТА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена результатам аналізу результатів емпіричного дослідження співвідношення показників агресивності з параметрами емпатії та локусу контролю. Під *агресією* розуміється специфічна форма *дій* людини, що характеризується застосуванням сили відносно іншої людини або групи осіб, нанесенням фізичної або психологічної шкоди і породжується потребою самоствердження, прагненням до досягнень, а також захисту від дій, які нав'язуються особистості. На відміну від агресії, *агресивність* розглядається як *властивість* особистості, що виражається у схильності й готовності до агресивних дій у процесі реалізації власних цілей. При явній відмінності цих понять у психології агресивність і агресія є сторонами одного явища. Агресивність – це схильність до агресивної поведінки, а агресія – поведінка, спрямована на нанесення шкоди.

У зв'язку з агресивністю розглядаються такі властивості особистості, як емпатія і локус контролю. Вибір саме цих властивостей особистості підтверджується даними літературних джерел, в яких досліджуються взаємовідношення агресивності, емпатії [2; 4; 9] і локусу контролю [3; 7; 8] як властивостей особистості.

Так, існують дані, що емпатія є властивістю, котра знижує агресивність, регулює і стримує агресію [2; 6]. Локус контролю має з агресивністю неоднозначні зв'язки: "екстернали" агресивніші, оскільки звинувачують довколишніх у невдачах і неприємностях, але при цьому можуть не вдаватися до агресії через фаталістичне ставлення до того, що відбувається. "Інтернали" ж використовують агресію для досягнення своєї мети, тобто її інструментальну форму [5; 7]. Для зіставлення даних, описаних у психологічній літературі, з одержаними в нашому дослідженні був проведений кількісний аналіз, зокрема кореляційний.

Під емпатією розуміється відносно стійка, інтегральна властивість особистості, що виявляється в здатності емоційно реагувати на переживання іншої людини, розумінні її емоційних станів, передбаченні афективних реакцій іншої людини в конкретних ситуаціях, прагненні надати їй активну допомогу. При цьому як основні характеристики емпатії (О.П. Саннікова) розглядається емоційний, когнітивний, предиктивний і дієвий компоненти. Оскільки емоційний компонент у структурі емпатії відображає її сутність – співпереживання, співчуття, то його домінування може дійсно стримувати агресивні реакції. Когнітивний компонент емпатії виявляється в розумінні стану іншої людини без зміни власного стану, тому агресивність як властивість особистості може взаємодіяти з цим компонентом. Предиктивний компонент емпатії розглядають як здатність передбачати емоційні та поведінкові реакції людини в конкретній життєвій ситуації, тому цей компонент може також взаємодіяти з агресивністю. У дієвій емпатії переважає поведінковий компонент, особистість може надавати активну підтримку, допомогу тому, хто має в цьому потребу, навіть при негативному до нього ставленні [10].

В основу визначення рівня суб'єктивного контролю особистості покладені наступні передумови: люди розрізняються між собою тим, як і де вони локалізують контроль над значущими для них подіями – екстернальний та інтернальний, і будь-якій людині властива певна позиція на континуумі, що тягнеться від екстернального до інтернального типу; локус контролю, характерний для індивіда, універсальний відносно будь-яких типів подій і ситуацій, з якими йому доводиться стикатися. Рівень суб'єктивного контролю — узагальнена характеристика особистості, котра регулює формування міжособистісних відносин, способи розв'язання кризових сімейних і виробничих ситуацій і т.д. Відповідно до концепції локусу контролю ті особи, які приймають відповідальність за події власного життя на себе, пояснюючи їх своєю поведінкою, здібностями, рисами особистості, володіють внутрішнім (інтернальним) контролем. І навпаки, людям, схильним приписувати відповідальність за всі події зовнішнім чинникам (іншим людям, випадку, долі й т.п.), властивий зовнішній (екстернальний) контроль.

Всього в дослідженні брало участь 400 осіб (студентів віком від 18 до 23 років), із них 60 студентів Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (у віці від 18 до 23 років), 45 слухачів факультету післядипломної освіти за спеціальністю "Психологія" Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (віком від 25 до 45 років), 270 студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету (у віці від 18 до 23 років), 25 слухачів факультету післядипломної освіти за спеціальністю "Психологія" Ізмаїльського державного гуманітарного університету (у віці від 25 до 45 років). Для вивчення якісних компонентів агресивності було застосовано авторська методика "Тест-опитувальник якісних показників агресивності" (розроблений у співавторстві з О.П. Санніковою). З метою діагностики властивостей особистості, гіпотетично пов'язаних з агресивністю, у дослідженні використано "Психодіагностичний модальнісний опитувальник емпатії" (О.П. Саннікова) [11]; "Рівень суб'єктивного контролю" (Е.Ф. Бажин зі співавт) [1].

Для діагностики емпатії було обрано психодіагностичний модальнісний тест-опитувальник емпатії (О.П. Саннікова). Згідно з теоретичним конструктом даної методики емпатія розглядається як інтегральна характеристика і представлена такими якісними показниками: емоційна емпатія (ЕЕ), когнітивна (КЕ), предиктивна (ПЕ), дієва емпатія (ДЕ) і загальний показник емпатії (ЗПЕ), який є сумою всіх набраних балів за окремими показниками.

Для вивчення локусу контролю особистості ми використовуємо у своєму дослідженні опитувальник рівня суб'єктивного контролю (Е.Ф.Бажин зі спіавт. у 1984 р.) [1]. У структурі локусу контролю автори методики виділяють параметри, що є біполярними континуумами, мають два протилежні полюси показника, котрий характеризує певний тип локалізації контролю: шкала загальної інтернальності (ІЗ), шкала інтернальності в галузі досягнень (ІД), шкала інтернальності в галузі невдач (ІН), шкала інтернальності в сімейних відносинах (ІС), шкала інтернальності в галузі виробничих відносин (ІВ), шкала інтернальності в галузі міжособистісних відносин (ІМ), шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби (ІЗ).

Результати кореляційного аналізу між показниками агресивності і досліджуваними властивостями особистості наведені в таблицях 1, 2.

І. Як видно з таблиці, більшість якісних показників агресивності мають статистично значущі від'ємні зв'язки з певними

показниками емпатії:

Показники ЕА (емоційний компонент агресивності) від'ємно корелюють з показниками предиктивної емпатії (ПЕ) і загальним показником емпатії (ЗПЕ). Це можна пояснити протилежністю самих психологічних понять "агресивність" і "емпатія", оскільки агресивність блокує емпатичні прояви, зокрема здатність і бажання передбачати емоційні та поведінкові реакції інших, а емпатія у свою чергу гальмує й регулює агресивні переживання. Отримані результати підтверджують дані, які одержані у дослідженнях С.Л. Соловйової. Вона відзначає, що на емоційному рівні емпатія є фактором, який стримує агресію, а зниження емпатії стимулює агресивні прояви [12].

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу якісних показників агресивності особистості та показників емпатії

№ з/п	Показники агресивності	Показники емпатії		
		ЕЕ (емоційна емпатія)	ПЕ (предикт. емпатія)	ЗПЕ (загальний показник)
1	ЕА (емоційний)		- 131*	- 96
2	КА (когнітивний)	-172*		
3	ПА (поведінковий)	-129		
4	СПА (спонукальний)	-98		-102
5	КРА (контрольно-регулюючий)		126	
6	ЗПА (загальний показник)	-149*		

Показники КА (когнітивний компонент) виявляють значущі ($r < 0,01$) від'ємні зв'язки з показниками емоційної емпатії (ЕЕ). Можливо, це пояснюється психологічною суттю емоційної емпатії, котра полягає в емоційному співчутті переживанням іншої людини, що може відбитися в поблажливому ставленні до її недоліків і вчинків.

Показники ПА (поведінковий компонент) і ЗПА (загальний показник агресивності) також від'ємно пов'язані з показником емоційної емпатії (ЕЕ). Ймовірно, схильність до агресивного реагування, застосування сили для досягнення бажаного, різкість і грубість щодо людей, які не подобаються або заважають, суперечить емоційному співпереживанню, тобто агресивність "блокує" емоційне переживання емпатії. Відома роль емпатії як регулятора агресивних реакцій - схильність емоційно "підключатися" до проблем іншої людини, співчуття і співпереживання гальмують агресивні прояви [2; 6; 12].

Показники СПА (спонукальний компонент) від'ємно корелюють з показниками емоційної емпатії (ЕЕ) і загальним показником емпатії (ЗПЕ). Ці результати можна пояснити тим, що спонукальний компонент агресивності характеризується наявністю потреби в переживанні, обдумуванні й здійсненні агресивних дій, спонуканням до вербальної, фізичної і непрямой агресії, що протиставляється психологічній природі емпатії.

Показники КРА (контрольно-регулюючий компонент) додатньо пов'язані з показниками предиктивної емпатії (ПЕ). Це може свідчити про те, що активність, спрямована на контроль над своїми агресивними емоціями, думками і реакціями дає можливість передбачати реакцію іншої людини. А, можливо, здібність до прогнозування поведінки оточуючих допомагає раціонально будувати з ними відносини, контролюючи при цьому свої агресивні прояви.

Одержані результати узгоджуються з даними теоретико-емпіричних досліджень Х.Хекхаузена, який стверджує, що прогнозування реакції іншої людини, проникнення у внутрішній стан жертви агресії, який суб'єкт має намір викликати, протидіє бажанню заподіяти шкоду цій людині й у підсумку контролює та регулює агресивні прояви. Так, у праці Х. Хекхаузена відзначається, що підвищення рівня емпатії учасників експерименту знижує рівень агресії в їх подальших діях [13]. Р.Берон і Д. Річардсон розглядають емпатію як механізм, що стримує агресивну поведінку. На їхню думку, ті люди, які поведуться агресивно стосовно інших, стають свідком болю й страждань своїх жертв. Це, у свою чергу, може привести до переживання емпатії, тобто людина зазнає почуттів, аналогічних переживанням жертви, тому чим вищий рівень емпатії агресора, тим нижчий рівень агресії в наступній поведінці. Але, як уважають Р.Берон і Д.Річардсон, біль і страждання жертви не завжди викликають емпатію. У тих випадках, коли агресор дуже роздратований або впевнений у правдивості своїх дій, демонстрація болю жертви не викликає співчуття й співпереживання, а навіть може спричинити позитивні емоції [2].

Таблиця 2

Коефіцієнти кореляції між якісними показниками агресивності особистості й показниками локусу контролю

№ з/п	Показники агресивності	Показники локусу контролю					
		ІЗ	ІД	ІН	ІС	ІВ	ІМ
1	ЕА	-125	-99				-129
2	КА	-174*	-175*	-174*	-137*		
3	ПА	-170*	-125	-143*	-133*	-103	
4	КРА	133*	94	155*	109	110	
5	ЗПА	-174*	-133*	-164*	-112	-109	

II. Розглянемо кореляційні зв'язки якісних показників агресивності та параметрів локусу контролю (див. табл. 2).

У методиці виділяються такі показники локусу контролю, як ІЗ (загальна інтернальність), ІД (інтернальність у галузі досягнень), ІН (інтернальність у сфері невдач), ІС (інтернальність у сімейних стосунках), ІВ (інтернальність у галузі виробничих відносин), ІМ (інтернальність у сфері міжособистісних відносин) та ІЗд (інтернальність відносно здоров'я і хвороби).

У таблиці 2 наведено коефіцієнти кореляції між якісними показниками агресивності особистості за оригінальною методикою та показниками локусу контролю.

Аналіз таблиці демонструє наявність:

- від'ємних зв'язків між показником ЕА (емоційний компонент агресивності) і показниками ІЗ (загальна інтернальність), ІД (інтернальність у галузі досягнень), ІМ (інтернальність у сфері міжособистісних відносин). Очевидно, схильність до переживання гніву, роздратування, злості, люті призводить до необ'єктивного оцінювання зв'язку між своїми діями і значущими подіями. Тому, якщо не складаються відносини або виникають проблеми в міжособистісному

спілкуванні, то це викликає негативні емоції і переживання відносно винних у цьому;

- значущих від'ємних зв'язків ($r < 0,01$) між показником КА (когнітивний компонент) і показниками ІЗ (загальна інтернальність), ІД (інтернальність у галузі досягнень), ІН (інтернальність у галузі невдач), ІС (інтернальність у сімейних відносинах). Це можна пояснити тим, що вираження даного компонента виявляється у специфічному сприйнятті й інтерпретації ситуації. Учинки і наміри інших людей сприймаються і розуміються як загроза особистості, як посягання на особисте благополуччя, відповідно, в багатьох ситуаціях, вдалих або невдалих сімейних відносинах винні інші люди. Можливо, отримані результати пояснюються й тим, що екстернальність пов'язана з ворожою інтерпретацією поведінки довколишніх;

- від'ємних зв'язків показників СПА (спонукальний компонент агресивності) з більшістю показників інтернальності локусу контролю, крім ІМ (інтернальність у сфері міжособистісних відносин) та ІЗ (інтернальність у галузі здоров'я). Цей факт указує на те, що потреба в агресивному реагуванні пов'язана з екстернальним локусом контролю, особливо при оцінюванні відповідальності за вчинки і знаходженні винних. Ми припускаємо, що екстернальність також впливає на потребу в агресивних діях, оскільки зняття з себе відповідальності й відчуття неможливості втрутитися в хід подій, незадоволеність поведінкою оточуючих може викликати бажання агресивно відреагувати;

- додатніх зв'язків показників КРА (контрольно-регулюючий компонент) з показниками ІЗ (загальна інтернальність), ІД (інтернальність у галузі досягнень), ІН (інтернальність у галузі невдач), ІС (інтернальність у сімейних відносинах) та ІВ (інтернальність у виробничих відносинах). Очевидно, активність, яка спрямована на контроль над агресивними реакціями, пов'язана з інтернальністю локусу контролю, зокрема по відношенню до негативних подій і ситуацій, що виявляється в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних неприємностях і невдачах. Отриманий результат можна пояснити і впливом інтернальності на контрольно-регулюючі механізми агресивності.

Загальний показник агресивності ЗПА від'ємно корелює з більшістю параметрів інтернальності локусу контролю, окрім ІМ (інтернальність у сфері міжособистісних відносин) та ІЗ (інтернальність у сфері здоров'я). Ці результати підтверджують раніше одержані дані [7; 9] про те, що схильність до агресивності пов'язана з екстернальністю локусу контролю. Крім того, є видимою зворотна взаємозалежність, тобто схильність до зовнішнього локусу контролю може виявлятися в агресивності, неврівноваженості, підозрливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 528с.
2. Бэрн Р. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон [пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 1998. – 330 с.
3. Дмитриев А.В. Конфликтология: учеб. пособие / А.В. Дмитриев. – М.: Альфа-М, 2003. – 336 с.
4. Дроздов О.Ю. Социально-психологичні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: дис. ... канд. психол. наук / О.Ю. Дроздов. – Чернівці, 2003.
5. Елисеєв О.П. Практикум по психологии личности / О.П. Елисеєв. – СПб.: Питер, 2001. – 560 с.
6. Колосова С. Агрессия и агрессивность // Школьный психолог / С. Колосова. – 2000. – № 25-28.
7. Кондаков И.М. Экспериментальное исследование структуры и личностного контекста локуса контроля / И.М. Кондаков, М.Н. Нилопец // Психологический журнал. – 1995 – №1. – С.160.
8. Куницына В.Н. Межличностное общение : учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казарина, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. – 544с.
9. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб.: Питер, 2000. – 416 с.
10. Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / О.П. Санникова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
11. Санникова О.П. Емоційність у структурі властивостей особистості (на прикладі представників соціономічних професій): автореф. дис. ... докт. психол. наук / О.П. Санникова. – К., 1996. – 50 с.
12. Справочник практического психолога: Психотерапия / [Сост. С.Л. Соловьева]. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2005. – 575 с.
13. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. / Х. Хекхаузен [пер. с нем.]. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 391 с.

Подано до редакції 26.10.09

И.С. Мазоха

СООТНОШЕНИЕ АГРЕССИВНОСТИ, ЭМПАТИИ И ЛОКУСА КОНТРОЛЯ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена результатам эмпирического исследования, направленного на изучение соотношения показателей агрессивности с показателями эмпатии и локуса контроля. Раскрыты понятия агрессии и агрессивности, эмпатии, локуса контроля, описаны особенности взаимосвязи показателей агрессивности с показателями эмпатии и локуса контроля.

Ключевые слова: агрессивность, эмпатия, локус контроль.

I.S. Mazokha

CORRELATION OF AGGRESSIVENESS, EMPATHY AND LOCUS OF CONTROL IN PERSONAL STRUCTURE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

SUMMARY

The article demonstrates results of empirical research aimed at investigating correlation between indicators of aggressiveness, and those of empathy and locus of control. It analyzes the concept of aggression and aggressiveness, empathy, locus of control; describes features of interrelation between indicators of aggressiveness, and those of empathy and locus of control.

Keywords: aggressiveness, empathy, locus of control.
